

DOI 10.51558/2490-3647.2021.6.3.587

UDK 75:376

Primljeno: 02. 06. 2021.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Damir Markulin

UMJETNIČKA LIKOVNA DJELA KAO POTICAJ LIKOVNOM IZRAŽAVANJU INKLUZIRANE DJECE – STUDIJA SLUČAJA

U ovoj studiji istražili smo utjecaj kiparskih i slikarskih likovnih djela autora ovog članka kao poticaja motivaciji i likovnom stvaralaštvu inkluzirane djece¹ predškolske i školske dobi upotrebom kvalitativne metodologije opservacije u sve tri faze estetskog transfera: percepciji, recepciji i reakciji. Istraživanje je provedeno u CIERI (Centru za istraživanje, edukaciju, razvoj i izobrazbu) Sveučilište Hercegovina u Mostaru na uzorku od 15 inkluzirane djece od čega 7 dječaka (2 predškolskog i 5 školskog uzrasta) i 8 djevojčica (3 predškolskog i 5 školskog uzrasta). Primjenom slobodnog intervjua ispitali smo stavove i mišljenja o umjetničkim likovnim djelima kao poticaju motivaciji i likovnom stvaralaštvu djece na uzorku od troje edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka i troje roditelja inkluzirane djece predškolske dobi. Metodom analize i usporedne analize utvrdili smo pozitivne utjecaje upotrebe likovnog djela na motivaciju i likovno stvaralaštvo inkluzirane djece bez obzira na uzrast: utjecaj na pojačanu motivaciju za rad, izbor motiva, intenzivnija upotrebu kolorita i tonskog slikanja, razigrana kompozicijska rješenja i izrada složenih likovnih volumena. Istraživanjem je utvrđeno da dječaci više preferiraju izradu trodimenzionalnih oblika od djevojčica. Istraživanjem smo utvrdili pozitivne stavove i mišljenja edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka i roditelja djece prema umjetničkim djelima kao poticaju likovnom stvaralaštvu djece.

Ključne riječi: djeca s teškoćama u razvoju; umjetničko djelo; estetski transfer

---

¹ Pod pojmom inkluzirane djece, koji se koristi u ovom radu, podrazumijevamo djecu s teškoćama u razvoju predškolskog i školskog uzrasta, odnosno djecu koja sudjeluju u inkluzivnim obrazovnim programima.

UVOD

Likovna umjetnost ima osobni kompleksni jezik koji u suvremenom dobu naglašeni vizualnih medija i vizualne komunikacije zauzima značajan socijalni prostor svojim polivalentnim značenjima. „Likovnim stvaralaštvom mnogih ljudi ostvaren je ogroman fundus likovno-estetskih vrijednosti na kojima se razvija jedna specifična ljudska djelatnost koju nazivamo likovna kultura. Likovnom kulturom treba, dakle, smatrati sve one duhovne i materijalne vrijednosti koje je čovječanstvo ostvarilo i koje pridonose međuljudskom zbližavanju preko specifičnog jezika likovne (i vizualne) komunikacije“ (Karlavaris 1991: 7). Ona ima potencijal kreativnog prezentiranja i tumačenja individualne i društvene životne zbilje u svim njenim vidljivim i nevidljivim formama, bilo realnom ili apstraktnom oblikovnošću. U suvremenom dobu došlo je do evolucije shvaćanja likovne umjetnosti koja više nije samo sinonim ljepote i sklada, proporcije i simetrije, nego postaje vizualna komunikacija u kojoj recipijent interpretira oblikovne i sadržajne atribucije likovnog umjetničkog djela, ne samo u društvenom kontekstu, već i u autentičnom oblikovno-stvaralačkom kontekstu konkretnog umjetnika:

„Likovna ekspresija je način neverbalne vizualne komunikacije, izražavanje misli i osjećaja kroz kreativnu igru i aktivnost putem likovnih i kompozicijskih elemenata organiziranih u znakove i/ili značenja koja odašilju poruke. Interpretacija znakova, odnosno dekodiranje poruke likovnog djela traženje je i, u manjoj ili većoj mjeri, približavanje onom nevidljivom, energetskom zapisu duha, transmitiranom u djelu autora – umjetnika“ (Pivac, Ivelja 2009: 95).

Suvremenom dobu imanentna je naglašena vizualna komunikacija koja omogućava brzi prijenos i razumijevanje informacija. U tom smislu neprijeporno je značenje vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja u okviru kompleksnog sustava odgoja i obrazovanja koji se nalazi u permanentnom i dinamičnom procesu prilagodbi novim potrebama učenika i društva. Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje se ostvaruju u predmetnoj nastavi Likovne kulture i Likovne umjetnosti. Nastava likovne umjetnosti uglavnom se bavi stjecanjem i razvojem produktivnih sposobnosti, a manje likovno-aprecijacijskih sposobnosti. Duh, Čagran i Huzjak (2012) ističu da bi likovna kultura morala za cjelovit likovni razvoj učenika povezivati te istovremeno razvijati produktivne i receptivne likovne sposobnosti (2012: 625). U nastavi likovne umjetnosti jedno od važnih didaktičko-metodičkih pitanja jest upotreba likovnog umjetničkog djela jer utječe na razvoj produktivnih i likovno-aprecijacijskih sposobnosti, odnosno estetskog transfera. „Glavni naglasak kod metode estetskog transfera je na postupcima

prijenosa estetskih poruka koje umjetnička djela sadrže, na primatelju, tj. sudioniku pedagoškog procesa“ (Duh, Zupančič 2011: 42). Likovna aprecijacija podrazumijeva međusobnu povezanost procesa percepcije i recepcije umjetničkog likovnog djela:

„Izloženost djelima koja odražavaju drukčije okolnosti, i možda neusklađene na mjernoj ljestvici s gledateljevim vlastitim mjerilima, možda će zahtijevati privremenu prilagodljivost. Međutim, radi se o jednom od najdragocjenijih plodova estetskog opažanja. Promatrač je potaknut na doživljavanje razina na kojima sam obično ne djeluje. Takvo rastezanje je mnogo plodonosniji događaj, negoli puka izmjena iskustava“ (Arnham 2008: 324).

Upravo komunikacija s umjetničkim likovnim djelom djecu potiče na likovno istraživanje i stvaralaštvo te tako stječu nova likovna iskustva. *Susret djece s likovnim umjetničkim djelom* je od iznimne važnosti za razumijevanje i razvoj likovnog jezika, ukupan razvoj vizualne pismenosti i vizualno-prostorne inteligencije, te ostvarivanje balansa razvoja produktivnih i likovno-aprecijacijskih sposobnosti. Na taj način se djecu potiče na rješavanje likovnih problema i likovno istraživanje te se formiraju pozitivni stavovi prema likovnoj umjetnosti i umjetnosti općenito. Usvajanje vizualnog i likovnog jezika djece u okvirima vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja odvija se putem osobnih likovnih izričaja i ekspresija, interaktivne vizualne komunikacije u susretu s umjetničkim likovnim djelima i različitim vizualno-likovnim sadržajima integriranim u suvremeno životno okružje. Suvremena likovna pedagogija akceptira potencijale likovne umjetnosti, odnosno značaj vizualno-likovne komunikacije u znatnom doprinosu svestranog razvoja djece. Susret s likovno-umjetničkim djelom ima intenzivan učinak na dječje emocionalne, asocijativne i intelektualne procese, te u konačnici razvija i proširuje likovni jezik te transferira estetske poruke i značenja. Također se u susretu djece s likovnim umjetničkim djelom inicira likovno izražavanje, izgrađuje likovni ukus i kritičko likovno mišljenje.

U ovoj studiji primjenom metode estetskog transfera u tri faze – percepciji, recepciji i reakciji – istražili smo utjecaj umjetničkih radova/djela, slika i skulptura na motivaciju i likovno stvaralaštvo djece s teškoćama u razvoju koja su uključena u inkluzivne procese. Također smo primjenom slobodnog intervjua istražili stavove i mišljenja edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka i roditelja djece o umjetničkim radovima/djelima kao poticaju dječjem likovnom stvaralaštvu. Nastojanje da se dā doprinos području istraživanja razvoja produktivnih i likovno-aprecijacijskih sposobnosti djece s teškoćama u razvoju, koja su uključena u inkluzijske procese, stručno-metodološki i društveno opravdava sprovođenje ovoga istraživanja. Smatramo da će se ovim radom, na tragu istraživanja likovnih preferencija i susreta djece s li-

kovnim djelom, ostvariti doprinos kako likovnom izražavanju tako i saznanjima o dječjim likovnim preferencijama u kontaktu s djelima likovne umjetnosti, a što može rezultirati i novim spoznajama u vezi sa istraživanjem percepcije, recepcije i reakcije djece na umjetničko likovno djelo, te općenito suvremenim istraživanjima likovne pedagogije.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

U suvremenoj psihološko-pedagoškoj literaturi nailazimo na istraživanja preferencija i likovnog ukusa djece. Odnos djece prema umjetnosti i samom umjetničkom djelu tema je istraživanja suvremene likovne pedagogije. Navest ćemo neka od relevantnih istraživanja vezana uz tematiku preferencija i likovnih aprecijacijskih sposobnosti učenika koja su dala doprinos razumijevanju i razvoju percepcije, recepcije i likovnog stvaralaštva djece:

Savva i Trimis (2005) bavili su se istraživanjem reakcija predškolske djece na suvremenu umjetnost. Istraživanjem se željelo utvrditi: Kakve su reakcije i preferencije djece na suvremene umjetničke izložke u muzeju? Postoji li razlika u dječjim stavovima s obzirom na prethodna umjetnička iskustva? Kakav je utjecaj posjeta muzeju na dječje stvaralaštvo u razredu? Istraživanje je provedeno u osnovnoj školi na Cipru. Rezultatima njihova istraživanja utvrđeno je: većina djece više preferira trodimenzionalne konstrukcije nego slike te veće zanimanje pokazuju za djela na kojima su naslikani predmeti koji su im već poznati. Pri odabiru nekog umjetničkoga djela, djeca više preferiraju materijal negoli boju. Djeca se kod procjene slika prisjećaju ranijih iskustava koja su stekla u umjetničkim ateljeima. Više od polovine djece tijekom svojih likovnih aktivnosti koristili su kao poticaj djela koja su vidjeli u umjetničkim muzejima. Istraživanje je pokazalo da je dječji kontakt s umjetničkim djelima (uključujući suvremene izložbe u muzeju) važan dio njihova obrazovnog iskustva.

Acer i Omerodlu (2008) istraživali su utjecaj estetske edukacije na procjene šestogodišnjih učenika. Uzorak je obuhvatio sedamdeset i sedmero djece. Jedna skupina bila je kvalitetno dodatno likovno educirana, a program je bio fokusiran na upoznavanje likovnih djela djela Van Gogha, Chagalla i Klimta. Edukacija je trajala dva puta tjedno, a odvijala se unutar deset tjedana u trajanju od 1,5 do 2 sata. Unutar ove skupine učenici su se upoznali s elementima likovnoga jezika kao što su linija, boja, oblik, kontrast, ravnoteža, ritam, ton, kompozicija. U placebo skupini s 23 djece, odvijala se lažna estetska edukacija. Djeca se nisu bavila aktivnostima koje bi utjecale

na razvoj estetskih prosudbi. U trećoj, kontrolnoj skupini s 32 djece nije bilo nikakve edukacije. Rezultati istraživanja pokazali su da unatoč povećanju estetske procjene djece u eksperimentalnoj skupini, u kojoj se provodila kvalitetna estetska edukacija, ipak to povećanje nije statistički značajno u odnosu na placebo i kontrolnu skupinu. Također, utvrđeno je da nema razlike u testovima estetske procjene s obzirom na spol i socijalno-ekonomski status obitelji. Ovdje se edukacija nije pokazala djelotvornom u estetskim prosudbama djece.

Kontakt učenika s djelima likovnih umjetnosti istraživale su Brajčić i Kušćević (2012), a cilj istraživanja bio je ispitati reakcije učenika na djela Pabla Picassa. Istraživanje je pokazalo da učenici i učenice različito reagiraju na likovna djela kubizma, ali i da općenito prihvaćaju djela ovog umjetnika. Kroz pitanja otvorenoga tipa učenici su izražavali svoje dojmove o Picassovu slikarstvu.

Duh, Čagran i Huzjak (2012) istraživali su razvoj likovno-aprecijativnih sposobnosti učenika petih razreda osnovnih škola iz dvaju školskih sustava: slovenskoga i hrvatskoga. Razlika među njima je u tjednom broju sati nastave Likovnog odgoja / Likovne kulture i učiteljima koji taj predmet poučavaju učenike. Rezultati govore kako je razina aprecijativnih sposobnosti gotovo podjednaka, a jače razvijene aprecijativne sposobnosti imaju djevojčice. Kvantiteta sati nastave likovnog odgoja pozitivno se odražava na razinu likovne percepcije, a kvaliteta održane nastave likovne kulture bolje utječe na likovnu recepciju. Statistički značajne razlike u likovno-aprecijacijskoj sposobnosti učenika s obzirom na državu nisu primijetili.

Duh i Kljajić (2013) istraživali su nivo likovno-aprecijativnih sposobnosti učenika od prvog do trećeg razreda slovenskih osnovnih škola na uzorku od 140 učenika. Analiza rezultata pokazala je da s obzirom na uzrast i spol u prvom i drugom razredu ne postoje veće razlike u načinu na koji učenici gledaju, percipiraju i primaju umjetničko djelo. Isto tako, ni u trećem razredu ne postoji značajne statističke razlike između dječaka i djevojčica s aspekta likovne aprecijacije. Usporedba rezultata aritmetičkih sredina s aspekta spola u svim razredima ukazuje na nešto višu razinu likovne aprecijacije u djevojčica. Rezultati praćenja cjelokupne razine likovno-aprecijativnih sposobnosti učenika pojedinih razreda pokazuju da postoje statistički značajne razlike u dostignutoj razini likovne aprecijacije u korist starijih učenika. Cilj istraživanja bio je poboljšati likovno-pedagošku praksu i osvijestiti značenje likovne aprecijacije koja pridonosi boljoj percepciji i recepciji umjetničkih radova.

Kušćević, Kardum i Brajčić (2014) istraživali su preferencije učenika prema likovnim djelima različitih stilova i razdoblja na uzorku od 200 učenika nižih razreda osnovne škole. Rezultati istraživanja učeničkih preferencija slikarskih pravaca 20.

stoljeća, slikarskih pravaca do 1900. godine i likovnih reprodukcija bez umjetničke vrijednosti s obzirom na uzrast i spol iskazanih u ovom istraživanju ukazuju da učenici oba uzrasta (i prvi i treći razred) bez obzira na spol u velikoj mjeri preferiraju različite slikarske pravce do 1900. godine te da navedena likovna djela učenici u znatno većoj mjeri preferiraju od likovnih pravaca 20. stoljeća. Na isti način (bez razlika s obzirom na uzrast i spol), učenici su skloniji likovnim djelima bez umjetničke vrijednosti nego slikarskim pravcima 20. stoljeća. Od slikarskih pravaca 20. stoljeća, učenici oba uzrasta preferiraju fovizam, pop-art i nadrealizam u odnosu na kubizam i apstraktne umjetnosti. Iz navedenoga zaključili smo kako učenici od slikarskih pravaca 20. stoljeća preferiraju likovne pravce s prepoznatljivim motivom, čistim bojama i trodimenzionalnim prikazom oblika i prostora (fovizam, nadrealizam, pop-art), dok su manje skloni likovnim pravcima 20. stoljeća u kojima je teže uočiti prostorne odnose, koji su apstraktni ili teže figurativno prepoznatljivi (kubizam, apstraktno slikarstvo). Stariji učenici povoljnije ocjenjuju likovne pravce 20. stoljeća od mlađih. Učenici oba spola podjednako ocjenjuju slikarske pravce 20. stoljeća, izuzev nadrealizma koji sveukupno povoljnije ocjenjuju dječaci.

Brajčić i Jujnović (2016) istraživali su primjenu metode estetskoga transfera u nastavi likovne kulture. Metoda estetskog transfera primjenjuje se pri upoznavanju učenika s likovnim djelom. To je tip kvalitativne metode koja podrazumijeva opservaciju ili analitičko promatranje. Pri uporabi ove metode, prezentacija umjetničkih djela treba biti takva da promatrače (učenike) dovede u interakciju s umjetničkim djelom, kako bi im se doživljaji urezali u sjećanje, postali iskustvo, osjećaj i asocijacija. Osnovno pravilo vezano za reprodukciju umjetničkih djela jest da moraju biti realistična i visoke kvalitete, tako da se u reprodukciji ne gubi puno originalnoga sadržaja. U ovom istraživanju primjenom metoda estetskoga transfera u ovom su istraživanju zabilježene reakcije učenika trećih i četvrtih razreda osnovne škole na stvaralaštvo slikara Vincenta van Gogha. Istraživanje je provedeno na uzorku od ukupno 216 učenika, a u njemu su sudjelovali učenici trećih i četvrtih razreda osnovne škole, i to 105 učenika trećih razreda te 111 učenika četvrtih razreda. Među ispitanicima bilo je 117 dječaka i 99 djevojčica. Učenicima su bila prikazana četiri umjetnikova djela. Rezultati istraživanja pokazali su pozitivne reakcije djece na stvaralaštvo ovog umjetnika, ali i razlike u odnosu na spol i dob učenika. Istraživanje je ukazalo i na potrebu za širenjem likovnih spoznaja učenika kako bi njihov emocionalni, likovni i kreativni razvoj bio što uspješniji.

Brajčić i Perić (2019) istraživali su reakcije učenika nižih razreda osnovne škole na prikazana likovna djela suvremenoga kiparstva, u ovom slučaju poznatog hrvat-

skog kipara Ivana Meštrovića. Istraživanje je provedeno na području Splitsko-dalmatinske županije i obuhvatilo je 300 učenika osnovnih škola od 1. do 4. razreda, od toga 151 dječaka i 149 djevojčica. Učenicima su pokazana tri značajna djela ovog umjetnika koja se razlikuju po pristupu oblikovanja volumena i vrsti kompozicije. To su radovi "Majka i dijete", "Spomenik Indijancima" u Chicagu i "Zdenac života". Rezultati su pokazali su da s obzirom na dob i spol učenika postoji statistički značajna razlika u percipiranju i prihvaćanju pojedinih djela Ivana Meštrovića. U pitanjima otvorenog tipa učenici su iznijeli svoje opservacije na pojedina djela poznatog umjetnika, koje svojom neposrednošću i originalnošću ujedno predstavljaju najvrjedniji dio ovog istraživanja.

U svom istraživanju Kušćević, Brajčić i Šipić (2019) pokušale su se otkriti reakcije učenika na umjetnička djela Marca Chagalla u nastavi Likovne kulture primjenom metode estetskoga transfera te animacijskih igara pri susretu učenika s umjetničkim djelom. U istraživanju su sudjelovali učenici prvoga i trećega razreda osnovne škole. Kroz metodu estetskoga transfera utvrđene su pozitivne reakcije učenika na Chagalova djela što je potaknulo kreativno izražavanje i estetske odgovore učenika.

Brajčić, Kušćević i Petric (2020) istražili su reakcije učenika na djela likovne umjetnosti XX. stoljeća. U istraživanju je sudjelovalo 300 učenika niže školske dobi od 1. do 4. razreda osnovne škole s područja Splitsko-dalmatinske županije. Cilj istraživanja bio je metodom estetskoga transfera ispitati reakcije učenika na likovna djela pop-arta – Andyja Warhola. Na temelju rezultata može se zaključiti da djeca niže školske dobi pozitivno reaguju na Warholova likovna djela. Istraživao se i emocionalni angažman koji u učenika pobuđuju promatrana djela. Rezultati u fazi recepcije pokazuju da učenici u većoj mjeri emotivno reaguju na promatrana likovna djela. Također, i likovni uradci u fazi reakcije pokazali su zanimljive kreativne varijacije na likovna djela poznatoga umjetnika, što znači da su učenike inspirirala na kreativan estetski odgovor. Utvrđeno je kako likovna djela XX. stoljeća mogu biti i dobar poticaj za artikuliranje vlastitoga likovnog izričaja učenika.

Pojam preferencije obično se odnosi na stupanj sviđanja ili ne sviđanja pojedinog likovno-umjetničkog djela (Salkind i Salkind 1997). Navedena istraživanja pripadaju području empirijske estetike ili psihologije umjetnosti. Pod pojmom preferencija podrazumijeva se veća naklonost prema nekom području, a ponekad se pojam preferencija izjednačava s dimenzijom sudova sviđanja. „Preferencija u istraživanjima obično operacionalizira preko kvantitativne dimenzije sudova sviđanja (u istom smislu psiholozi koriste termine "sudovi preferencija" i "estetski sudovi") pa se stimulus koji dobije najveću ocjenu smatra izabranim, ali i estetski vrijednim“ (Spajić 1989:

87). Mnogi faktori mogu utjecati na ispitivanje preferencija kao što su uzrast, spol, sociokulturni faktori, osobnost, okolina i obrazovanje.

U smislu ujednačenog učeničkog likovnog razvoja potrebno je razvijati produktivne i likovno-aprecijacijske sposobnosti. Procesi percepcije i recepcije umjetničkog djela su korelacijskom i interakcijskom odnosu:

„Opažanje i mišljenje jedno drugo nadopunjavaju. Pretpostavlja se da je zadatak percepcije ograničen na skupljanje građe za spoznavanje. Pretpostavlja se da mišljenje, koje je na višem stupnju, stupa na scenu kad skupljenu građu treba preraditi. Bez razmišljanja opažanje bi bilo beskorisno, a razmišljanje bez opažanja ne bi imalo o čemu misliti“ (Arnheim 2008: 141).

Naime, nakon vizualne percepcije likovnog djela aktiviraju se složeni procesi recepcije. Prema Pražiću (1989), okularni aparat je samo dio složenog aparata viđenja i spoznaje viđenog. Ove sposobnosti, dakle, viđenja i zapažanja, „međusobno su kontinuirani i dinamički su korelati koji postaju relativno predominantni samo razvojem“ (Pražić 1989: 46).

Upoznavanje učenika s likovno-umjetničkim djelima značajno je jer se suvremeni likovni odgoj i obrazovanje, kao dio cjelovitog razvoja djeteta te odgoja i obrazovanja učenika, temelji na dvije komponente: razvoju likovno-kreativnih sposobnosti (produktivni dio) i razvoju razumijevanja likovne umjetnosti (perceptivno-receptivni dio; likovna aprecijacija) (Eisner 2002; Duh, Zupančič 2013). Perceptivno-receptivni dio, odnosno likovna aprecijacija doprinosi razvoju likovno-estetskog senzibiliteta i komunikacijskih sposobnosti učenika, kreativnog i kritičkog mišljenja te pozitivnog odnosa prema umjetničkim vrijednostima općenito. „Prilikom analize odnosa djece s umjetničkim djelom možemo poći od psiholoških elemenata koji se javljaju prilikom promatranja. U takvom slučaju može se reći da djeca, kao ustalom i odrasli, sliku mogu intelektualno shvatiti i estetski doživjeti“ (Karlavaris 1991: 65). Na taj način se stvaraju uvjeti prijenosa estetskih značenja i poruka što bitno utječe na kvalitetu dječjih likovnih radova i formiranje likovnog ukusa. Općenito, neprijeporna je važnost istraživanja ovog područja jer doprinosi razvoju teorije i prakse vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja.

LIKOVNA UMJETNOST U PROCESU INKLUZIJE

Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva da se svakom djetetu omogući kvalitetan odgoj i obrazovanje uvažavajući njegove individualne želje i potrebe, učenje i razvoj u svim dimenzijama. Problem odnosa šire društvene zajednice prema djeci s teškoćama u razvoju ima svoju složenu povijest od diskriminacije do inkluzije. Ostvarenje

procesa inkluzije djece u odgojno-obrazovnom sustavu je imperativ najviše znanstvene i humanističke razine i pokazuje stupanj razvoja društva u cjelini. Strategija primjene inkluzije je nemoguća bez kvalitetnih zakonskih pretpostavki uz proaktivan, suvremen i interdisciplinarni pristup uporabe najnovijih znanstvenih dostignuća kroz procese stalnog usavršavanja nastavnika i edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka raznih profila uz potporu najšire društvene zajednice.

Implementacija kompleksnog procesa inkluzije u predškolske i školske odgojno-obrazovne institucije izravan je pokazatelj razumijevanja potreba djece, posebice djece s teškoćama u razvoju. Prema Igrić (2015), inkluzija učenika s teškoćama u redovitome školskom sustavu zahtijeva obogaćivanje konteksta učenja koji uključuje učitelje i stručne suradnike, posebno pedagoga, i njihove uloge u razvoju kvalitetnije i učinkovitije prakse (Igrić i sur. 2015: 340-343). Projekti inkluzivne edukacije razvijaju kompetencije, interpersonalne i komunikacijske vještine stručnog osoblja i jačaju koncept suvremene inkluzivne škole. Zečić i Jeina (2006) ističu potrebu maksimalnog razvijanja nastavnika u polju njihove profesije uvažavajući njihove snage i slabosti kao šansu da inkluzivno obrazovanje istinski postane naša realnost i da se učini korak prema stvaranju društvene zajednice u kojoj su svi članovi ravnopravni i prihvaćeni (Zević, Jeina 2006: 9).

Ljudska potreba za likovnim izrazom ima praiskonski karakter. Najdublje *ja* progovara kroz umjetnički jezik obojen bojama ljudskih emocija ostavljajući zapis nutrine čovjekova postojanja. Let čovjeka iz dubine sebe prema vanjskom svijetu nije jednostavan, ali je sigurno da djeca, oslobođena naučenih predrasuda, snažnije i slobodnije pokazuju obzore unutarnjeg svijeta. Umjetničko-kreativne aktivnosti djece u procesu inkluzije su važan faktor razvoja i oblikovanja ukupnog psiho-socijalnog profila, senzorno-motoričkih sposobnosti, kreativnosti, istraživačkog duha, percepcije i recepcije umjetničkog djela. Osim primjene umjetničkih sadržaja u nastavi, važno je organizirati kvalitetne izvannastavne aktivnosti i radionice u samoj školi i izvan nje, u različitim kulturnim asocijacijama, zatim posjete galerijskim i muzejskim prostorima, te uključivati djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju sukladno njihovim potrebama, željama i mogućnostima. Petrač (2015) ističe da je u likovnoj kulturi jedna od zadaća roditelja, odgajatelja i učitelja naučiti kako gledati neko umjetničko djelo te ponavljanjem i uspoređivanjem proizvesti u djetetu duhovno stanje i naviku, da shvati djelo, uživa u njemu, te se tako napoji idejom koja je oživotvorena slikarskim ili prostorno-plastičnim izrazom (Petrač 2015: 29). Poželjno je u navedene aktivnosti škole uključiti suvremene likovne umjetnike, odnosno njihova likovna djela s ciljem animacije dječjeg stvaralaštva najrazličitijih oblika putem estetskog transfera.

U pedagoškom likovnom radu s djecom treba uvažiti potrebe, želje i mogućnosti svakog djeteta, a dijete mora biti u centru tog procesa. Prema Karlavarisu i Kraguljcu (1981) u pitanju su različite likovne sposobnosti: vizualne, intelektualne, emocionalne i motoričke, a potrebno je da se odabrani sadržaji i pedagoška postupanja kontinuirano diferenciraju ovisno o likovnim sposobnostima, kreativnim faktorima i ritmu razvojnog procesa (Karlavaris, Kraguljac 1981: 23). Posebno je važno istaknuti pravilan izbor metode likovnog stvaralaštva ovisno o likovnim sposobnostima i individualnim potrebama djece kako bi se na primjeren način iskoristio njihov stvaralački potencijal. Likovni jezik kao neverbalni oblik komunikacije daje niz važnih informacija o osobnosti djeteta. Jednostavan i česti likovni izraz je crtež koji se koristi u odgojno-obrazovnom radu, ali i u dijagnostici i art-terapiji. „Dijete se likovno izražava kako bi prikazalo ono što ga zanima i uzbuđuje. S druge strane oduševljava ga materijal s kojim radi i sam proces rada te neposredna percepcija i pokreti. Za dijete su bitni doživljaj i akcija“ (Grgurić i Jakubin 1996: 27). Aktivna komunikacija djeteta s likovnim djelom omogućava efekte estetskog transfera na njegovo likovno stvaralaštvo. Tako se razvija sposobnost komunikacije i stvaraju uvjeti da dijete bolje shvati likovno djelo i vlastite preferencije, te pridonosi izgradnji stavova i mišljenja prema svijetu koji ga okružuje. To je osobito važno jer živimo u dobu naglašene vizualne komunikacije.

Djeca s teškoćama u razvoju teže verbaliziraju vlastita unutarnja stanja, stavove i mišljenja, a upravo sudjelovanje u likovnom procesu omogućava im oslobađanje unutarnjih kreativnih i stvaralačkih potencijala, razvija njihove komunikacijske sposobnosti, te izražavanje i shvaćanje sebe i svojeg životnog okružja. Inkluzija je kompleksan proces koji zahtijeva interdisciplinarni znanstveni pristup, visoku stručnost, senzibilnost, iskustvo i predanost, a nadasve suvremenu viziju i strategiju implementiranu u kurikulum nastavnih predmeta Likovne kulture i Likovne umjetnosti. S obzirom da u procesu inkluzije sudjeluju stručnjaci različitih profila od iznimne je važnosti visoka razina međusobne suradnje u pripremi, izradi i realizaciji individualnih programa, stalna edukacija i dinamika prilagodbe suvremenim pristupima i tehnikama specifičnog i zahtjevnog segmenta vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja. Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje nalazi se u procesu novih izazova te je osobito važno permanentno usavršavanje i cjeloživotno učenje nastavnika Likovne kulture i Likovne umjetnosti, ali i odgajatelja predškolske djece. U tom smislu nastavnici i odgajatelji moraju imati visoku razinu kompetencija za vizualno-likovni odgoj i obrazovanje djece, posebno djece s teškoćama u razvoju.

Nužno je razlikovati umjetničke aktivnosti od art-terapije kao jedinstvene i važne vrste psihoterapije u liječenju djece i odraslih. Prema Škrbini (2013) art-terapija je

integrativni, dubinsko-psihološki i hermeneutički pristup koji obuhvaća uporabu različitih elemenata umjetnosti s ciljem unapređenja zdravlja i bržeg oporavka pojedinca (Škrbina 2013: 45). U procesu art-terapije dolazi do rehabilitacije djece, ali i do oslobađanja njihovih unutarnjih kreativnih i stvaralačkih potencijala. „Likovna terapija može se provoditi individualno ili grupno, ali gotovo obvezno uz vodstvo iskusnog likovnog terapeuta. U svakoj osobi moguće je probuditi i osvijestiti njezino poznavanje vizualnog jezika“ (Brajčić i Kušćević 2016: 70). Prema Škrbini (2013), djeca se razvijaju u različitim osobnim i društvenim uvjetima, a djetetova sposobnost likovnog izražavanja urođena je, te je osnova za razvitak vizualnog, a poslije i likovnoga mišljenja (Škrbina 2013: 64). Kompetencije likovnog terapeuta su osobito važne u analizi likovnih radova i umijeću vođenja razgovora kako bi se identificirali određeni problemi i poteškoće djece s poteškoćama u razvoju te omogućila rehabilitacija. Istraživanje koje smo proveli nije takve naravi, nego ima intenciju utvrditi reakciju inkluzirane djece s teškoćama u razvoju na umjetnička likovna djela, odnosno utjecaj likovnih djela na motivaciju i stvaralaštvo djece.

METODOLOGIJA

U ovom istraživanju primjenom metode estetskog transfera u tri faze:

- percepcija: percepcija umjetničkih djela svim osjetilima
- recepcija: iskazivanje slike riječima
- reakcija: aktivnost, produktivne reakcije na umjetničko djelo (Duh, Zupančić 2011: 69)

istražili smo utjecaj umjetničkih likovnih radova/djela, skulptura i slika na likovno stvaralaštvo inkluzirane djece. U istraživanju su korištena originalni kiparski i slikarski radovi/djela autora ovog članka. Upotreba originalnih likovnih radova omogućava kvalitetniji kontakt i komunikaciju s umjetničkim djelom. Uzimajući u obzir kvalitetu, estetsku vrijednost, jasnu razumljivost u sadržajnom smislu i primjerenost dobi djece, odabrali smo 12 umjetničkih likovnih djela, šest skulptura oblikovanih u različitim kiparskim materijalima (mramor, drvo, terakota i alabaster) i šest slika u tehnici ulje na platnu. Motivi skulptura i slika su ljudske figuracije, razigrani konj, suncokret, jedrenjak. Intenzivni koloriti na slikama i tonsko slikanje, te jasan sadržajni prikaz karakteriziraju poetiku ovih slika. Skulpture su izvedene u razigranim formama s odmjerenom upotrebom stilizacije i poetizacije. Upravo raznolikost likovnih djela,

specifična izvedba i upotreba kolirita su razlog izbora ovih djela. Naravno, akcent je na upotrebi umjetničkih djela kao poticaja likovnom stvaralaštvu djece.

Slijedom navedenog postavili smo *predmet istraživanja*: utjecaj kiparskih i slikarskih radova/djela na motivaciju likovnog izražavanja i likovno stvaralaštvo inkluzirane djece predškolskog i školskog uzrasta.

Cilj istraživanja jeste utvrditi utjecaj kiparskih i slikarskih radova/djela na motivaciju likovnog izražavanja i likovno stvaralaštvo inkluzirane djece predškolskog i školskog uzrasta.

Drugi cilj istraživanja je primjenom slobodnog intervjua ispitati stavove i mišljenja edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka i roditelja o umjetničkim radovima/djelima autora ovoga članka kao poticaju likovnom stvaralaštvu djece. „Imamo slobodni i standardizirani intervju. Slobodni je sličan običnom razgovoru, a upotrebljava se kad se želi dublje prodrijeti u problematiku koja se istražuje, pa se ispitanik pusti da slobodno govori kako bi se oslobodio formalnih, sadržajnih i psiholoških ograničenja“ (Vujević 2006: 148). Ovu vrstu intervjua koristimo zbog njegove heurističke vrijednosti (otkrivanje novih činjenica i spoznaja) kako bismo prikupili kvalitativne podatke te ih interpretirali.

S obzirom na postavljene ciljeve istraživanja postavili smo *istraživačka pitanja*:

- a. Utječu li kiparski i slikarski radovi/djela na motivaciju likovnog izražavanja inkluzirane djece predškolskog i školskog uzrasta?
- b. Utječu li kiparski i slikarski radovi/djela na likovno stvaralaštvo inkluzirane djece predškolskog i školskog uzrasta?
- c. Kakvi su stavovi i mišljenja edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka koji su sudjelovali u istraživanju o umjetničkim radovima/djelima kao poticaju dječjem stvaralaštvu?
- d. Kakvi su stavovi i mišljenja roditelja inkluzirane djece o umjetničkim radovima/djelima kao poticaju dječjem stvaralaštvu?

Realizirano istraživanje temelji se na kvalitativnoj istraživačkoj metodi estetskog transfera, odnosno promatranju, opisivanju i tumačenju pojava tijekom sve tri faze estetskog transfera. Primjenom slobodnog intervjua ispitat ćemo stavove i mišljenja edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka i roditelja o umjetničkim radovima djelima kao poticaju dječjem stvaralaštvu. Istraživanjem smo postigli novi uvid i razumijevanje istraživanog područja.

Uzorak istraživanja

U istraživanju je sudjelovalo 15 inkluzirane djece u mješovitoj grupi predškolskog i školskog uzrasta od kojih 7 dječaka (2 predškolskog i 5 školskog uzrasta) i 8 djevojčica (3 predškolskog i 5 školskog uzrasta).

Ispitali smo stavove i mišljenja tri edukacijsko-rehabilitacijska stručnjaka i troje roditelja inkluzirane djece. „Odabrani ispitanici predstavljaju uzorak iz populacije koja se proučava.“ (Brkić, Kundačina 2017: 352).

Način prikupljanja i obrade podataka

Podaci su prikupljeni primjenom metode estetskog transfera u istraživanju inkluzirane djece predškolskog i školskog uzrasta i primjenom slobodnog intervjua s edukacijsko-rehabilitacijskim stručnjacima i roditeljima inkluzirane djece. U obradi podataka koristit ćemo analizu i usporednu analizu.

Proces istraživanja

Istraživanje je provedeno u CIERI (Centru za istraživanja, edukaciju, razvoj i izobrazbu) Sveučilišta Hercegovina u Mostaru, prostorijama Fakulteta društvenih znanosti dr. Milenka Brkića u ožujku 2019. godine u vremenu od 10,00 do 13,30 sati. Prije početka istraživanja pripremljeni su materijalno-tehnički i prostorni uvjeti u prostoriji FDZMB (sala za sastanke). Postavljeno je 12 umjetničkih radova/djela: slike (ulja na platnu) i skulpture u različitim medijima (drvo, kamen, terakota i alabaster). Radni stolovi su porredani u krug, te je pripremljen odgovarajući likovni pribor i materijali za likovni rad:

- pribor i materijali za crtanje; pribor i materijali za slikanje vodenim i tempera bojama,
- pribor i materijali za kolaž tehniku,
- drveni štapići, lančići i ljepilo za izradu figurica,
- glinamol za prostorno-plastično oblikovanje; drveni valjčići, štapići i kiparski nožići za rezanje glinamola,
- školska ploča i krede.

U istraživanje su uključena inkluzirana djeca predškolske i školske dobi, tri edukacijsko-rehabilitacijska stručnjaka te troje roditelja djece. Uključenost roditelja u likovne aktivnosti jača samopouzdanje u djece te omogućava roditelju stjecanje određenih znanja za uspostavu likovne atmosfere u vlastitom domu.

I faza: Percepcija

U fazi percepcije nismo djeci objašnjavali izložena umjetnička djela kako bismo izbjegli sugestivne doživljaje te ih potaknuli na neposredni kontakt i samostalno istra-

živanje likovnih problema. Kod metode estetskog transfera prezentacija odabranih umjetničkih djela mora dozvoliti da promatranje umjetnine vodi do interakcije između promatrača (dijete, učenik) i umjetničkog djela, pri čemu je „osjetilni podražaj izravno povezan sa sjećanjima, iskustvima, osjećajima i asocijacijama“ (Duh, Zupančič 2011: 68-69). Djeca su promatrala umjetnička djela u aktivnom vizualnom i taktilnom kontaktu. U procesu vizualne komunikacije uočavala su jake kolorite i impasto uljne namaze te različite materijale i likovne tehnike. Istražujući volumen skulptura dodirivali su ih i vizualno proučavali. „Emocionalna reakcija u percepciji djela je bitna jer vodi do vizualnog iskustva i razmišljanja, i kao takva nastaje pri kontaktu s umjetničkim djelom. Pri kontaktu s umjetničkim djelom djeca sežu u svoj vlastiti raspon mentalnih sposobnosti“ (Brajčić, Kušćević 2016: 30). Novo vizualno iskustvo ih je potaklo na razmišljanje te su postavljali različita pitanja vezana za materijale skulptura, određenu stilizaciju ili poetizaciju ili pak vizualni sadržaj. U procesu percepcije umjetničkih djela djeca pokazuju iznimnu zainteresiranost za izložena umjetnička djela te različite preferencije. Naime, djeca školskog uzrasta pokazuju veći interes za trodimenzionalna likovna djela dok djeca predškolskog uzrasta pokazuju veći interes za slike. Djeca, bez obzira na uzrast, pokazuju interes za određeno likovno djelo te se duže zadržavaju u njegovu promatranju i proučavanju.

II faza: Recepcija

U fazi recepcije umjetničkih djela djeca su verbalizirala svoje doživljaje i zapažanja u vezi sa izloženim umjetničkim djelima. Zamjetan je međusobni kontakt djece bez obzira na uzrast i rasprava šta im se više sviđa i zašto. „Proces recepcije umjetničkog djela podrazumijeva postupno uključivanje svjesnih i racionalnih komponenti kao sastavnih dijelova sposobnosti zamjećivanja, no ne zanemaruje emocionalne i spontane komponente, jer se proces pristupa umjetničkom djelu zbiva na isti način“ (Duh, Zupančič 2011: 71). Neki od komentara djece su:

Dječak (10): „Meni ovaj kip slični na moju stariju sestru“.

Djevojčica (11): „Sviđa mi se slika jedrenjaka. Ja sam vidjela sličan jedrenjak u Makarskoj“.

Djevojčica (6): „Ja volim suncokrete i cvijeće. Njih ću slikati danas“.

Dječak (12): „Ja ću slikati svoju sestru isto kao na ovoj slici.“

Djevojčica (6): „Više mi se sviđaju kipovi od slika, najviše ovi u kamenu“.

Djeca, bez obzira na uzrast, živo su diskutirala o izloženim umjetničkim djelima iznoseći svoje dojmove i preferencije. Također u ovoj fazi djeca su razumijevala i tumačila sadržaj izloženih slika i skulptura pokazujući bogatstvo različitosti osobnih

unutarnjih doživljaja oblikujući tako novo likovno iskustvo. Svidali su im se motivi i različite likovne tehnike te su s lakoćom povezivali motive sa stvarnim životom i osobnim iskustvenim, asocijativnim sadržajima.

III faza: Reakcija

Djeca su raspoređena u grupe i parove za likovni rad, te su slobodno birala temu i tehniku slikovnog ili prostorno-plastičnog izraza. Uz stručno vodstvo edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka počinje proces aktivnog likovnog stvaralaštva djece. Djeca započinju likovni rad tehnikama crtanja, slikanja, lijepljenja kolaž papira, oblikovanja i bojanja gline. Koristila se prigodna instrumentalna glazba s ciljem snaženja opuštajućeg radnog ozračja (Slika 1 i 2).

Djeca, bez obzira na uzrast, su na početku likovnog stvaranja pokazala visoku motivaciju. Većina djece, bez obzira na uzrast, započela je rad birajući motive koji su istovjetni ili slični motivima izloženih umjetničkih djela, dok manji broj djece bira druge motive. Vidljiva je uporaba jakih kolorita u izboru boja i toniranja, bez obzira na uzrast djece.

U likovnom radu djece, bez obzira na uzrast, primjetna su različita likovna rješenja u pristupu likovnom problemu. Primjerice, neka djeca is crtavaju osnovne oblike, a zatim ih boje različitim bojama, dok druga djeca boje dio po dio papira gradeći tako cjelovitu sliku. Također smo zamijetili da djeca, bez obzira na uzrast, primjenjuju tonsko slikanje (svjetlije i tamnije tonove iste boje). Djeca predškolske dobi se opredjeljuju za jednostavnije likovne kompozicije i forme dok djeca školskog uzrasta posežu i za složenijim likovnim kompozicijama i formama. Manji broj djece, bez obzira na uzrast, rade isključivo u jednoj likovnoj tehnici, primjerice slikanje, dok većina djece nakon završenog likovnog rada u jednoj tehnici prelazi na drugu tehniku i izradu novog likovnog rada, uglavnom novog motiva, dok je manji broj djece radio isti motiv u više tehnika, primjerice motiv cvijeća. Djeca školskog uzrasta, pokazala su veći interes za modeliranje u glinamolu i rad u kolaž tehnici od djece predškolskog uzrasta, te je nastao veliki broj radova zanimljivih likovnih rješenja.

Edukacijsko-rehabilitacijski stručnjaci tijekom likovnog stvaranja su bili u stalnoj komunikaciji s djecom pomažući im usvojiti i razvijati likovne tehnike, ali ne sugerirajući im likovna rješenja već su djeca samostalno istraživala likovne probleme. Troje roditelja djece predškolske dobi koji su sudjelovali u istraživanju su bili zainteresirani za usvajanje likovnih tehnika i rad s vlastitom djecom kako bi mogli uspostaviti likovnu atmosferu u vlastitom domu i dalje razvijati likovna umijeća svoga djeteta.

Slika 1: Modeliranje u glinamolu

Slika 2: Likovno stvaralaštvo djece

Djeca, bez obzira na uzrast, su radila u slobodi izbora tema i motiva, također i likovnih tehnika. Međusobna komunikacija djece je bila stalna i ona su slobodno cirkulirala radnim prostorom pokazujući interes za likovne radove druge djece i uspoređuju ih. Motivacija za stvaranje kod djece predškolskog i školskog uzrasta je podjednaka. Manji broj djece, dva dječaka i jedna djevojčica predškolske dobi, duže su se zadržala na izradi likovnih djela i više puta ih doradivala, dok su druga djeca radila niz likovnih radova u više tehnika. Kod djece, bez obzira na uzrast, koja su radila u više likovnih tehnika uočava se slabija upotreba kolorita i izrada jednostavnijih trodimenzionalnih oblika.

Tijekom istraživanja nije bilo slučajeva da djeca, bez obzira na uzrast, odbijaju likovni rad ili da pokazuju nezainteresiranost. Na slikama dječaka i djevojčica, bez obzira na uzrast, podjednako dominiraju motivi cvijeća, mora, broda, ljudskog portreta. Djeca predškolskog uzrasta muškog spola u tehnici modeliranja u glinamolu izrađuju jednostavnije oblike zdjelica, jagode, morske zvijezde i srca, dok djeca školskog uzrasta bez obzira na spol izrađuju složenije oblike poput skulpture djevojčice koju je izradila djevojčica uzrasta od 11 godina (slika 3). Dječaci, bez obzira na uzrast, su pokazali veće zanimanje za rad u trodimenzionalnim oblicima.

Na kraju procesa likovnog stvaranja djeca su izložila svoje radove (Slika 4). Broj radova djece potvrđuje veliku motiviranost i psihomotornu aktivnost, bez obzira na uzrast. „Kreativno povezivanje pojedinačnih faza metode estetskog transfera, koje je prilagođeno dobi djece ili učenika, može dovesti sudionike obrazovnog procesa od umjetničkog djela do novog estetskog iskustva. Primjena metode estetskog transfera na kvalitetan način može pozitivno utjecati na oblikovanje djetetovog ili učenikovog likovnog ukusa“ (Duh, Zupančič 2011: 72).

Slika 3: Skulptura djevojčice izrađena u glinamolu   **Slika 4:** Izloženi radovi djece

Slobodni intervju

Primjenom slobodnog intervjua ispitali smo stavove i mišljenja tri edukacijsko-rehabilitacijska stručnjaka koji su sudjelovali u istraživanju o umjetničkim likovnim radovima/djelima autora ovoga članka kao poticaju dječjem likovnom stvaralaštvu.

Intervju 1. *Mišljenja sam da je upotreba umjetničkih djela u likovnom stvaralaštvu inkluzirane djece zanemarena, rijetko se primjenjuje. Djeca su pozitivno reagirala na likovne radove/djela. Primjećujem jaču produktivnu aktivnost djece i snažniju upotrebu kolorita u radovima djece u odnosu na prijašnje radove.*

Intervju 2. *Djeca koja inače nisu bila previše motivirana za likovni rad nakon susreta s umjetničkim likovnim radovima/djelima su bila vrlo aktivna, što pokazuje opravdanost ovakvog didaktičkog pristupa. Mislim da je tome doprinijela upotreba zanimljivih i originalnih umjetničkih djela, a ne reprodukcija. Slike su koloristički bogate, a skulpture veoma posebne.*

Intervju 3. *Stava sam da osim što susret s likovnim djelom oslobađa kreativne i emocionalne potencijale djece, jako pozitivno djeluje i na ponašanje djece. Primjerice dva dječaka blizanca, koji su prije odbijali likovni rad i imali otežanu komunikaciju s odgajateljima i drugom djecom, su bili iznimno likovno aktivni i komunikativni.*

Također smo primjenom slobodnog intervjua ispitali stavove troje roditelja inkluzirane djece koji su sudjelovali u istraživanju o umjetničkim djelima kao poticaju likovnom stvaralaštvu djece.

Intervju 1. *Oduševljena sam ovakvim pristupom u poticanju likovne aktivnosti mojeg djeteta. Prvi put se susrećem s ovakvim načinom rada. Pokušat ću primijeniti sličan način rada i kod kuće. Moje dijete je pokazalo neobičnu motiviranost za likovni rad u odnosu na prije.*

Intervju 2. *Moje dijete je bilo puno komunikativnije i lakše je izražavalo emocije. Prvi put se susrećem s ovakvim načinom poticanja likovnih aktivnosti djeteta. Moje dijete je bilo motivirano i aktivno sve vrijeme.*

Intervju 3. *Moje dijete inače voli likovne aktivnosti, ali primjećujem da sada drugačije koristi boje i nekako se slobodnije izražava.*

Analizom stavova i mišljenja edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka i roditelja inkluzirane djece, koje su iznijeli primjenom slobodnog intervjuja, utvrđujemo veoma pozitivne reakcije na umjetničke radove/djela i na metodu estetskog transfera.

REZULTATI I DISKUSIJA

Istraživanje se sastojalo od opservacije inkluzirane djece predškolske i školske dobi u sve tri faze estetskog transfera: percepcija, recepcija i reakcija, odnosno praćenja ukupnog procesa likovnog stvaranja djece. Istraživanjem smo utvrdili da postoji utjecaj kiparskih i slikarskih radova/djela na motivaciju likovnog izražavanja i likovno stvaralaštvo inkluzirane djece predškolskog i školskog uzrasta, odnosno potvrdno smo odgovorili na prvo (a) i drugo (b) istraživačko pitanje. Primjenom slobodnog intervjuja s edukacijsko-rehabilitacijskim stručnjacima i roditeljima inkluzirane djece utvrdili smo pozitivne stavove i mišljenja u odnosu na upotrebu umjetničkih radova/djela kao poticaja likovnom stvaralaštvu djece (treće i četvrto istraživačko pitanje, c i d).

Primjenom tehnike analize i usporedne analize dječjih likovnih radova inkluzirane djece predškolske i školske dobi utvrdili smo učinkovitost metode estetskog transfera. Djeca su osobno vizualno-likovno iskustvo u kontaktu s kiparskim i slikarskim radovima/djelima transformirali u vlastito traganje i istraživanje likovnih rješenja. Likovna reakcija u djece je rezultirala likovnim rješenjima i radovima u kojima je vidljiv prijenos estetskih značenja i poruka.

Produktivna aktivnost (reakcija) predškolske i školske djece bez obzira na uzrast pokazala je veliki intenzitet reakcije na izložene umjetničke radove/djela, odnosno likovno stvaralaštvo djece nadahnuto djelima ovog umjetnika, a što se očituje u izboru motiva, upotrebi kolorita, tonskom slikanju i razigranim interpretativnim likovnim rješenjima. Naime, od ukupnog broja djece (15) kod jednog dječaka i jedne djevojčice predškolske dobi, te kod četiri djevojčice i četiri dječaka školske dobi vidljiv je utjecaj izloženih likovnih radova na njihovo likovno stvaralaštvo. Utvrđeno je da dječaci više preferiraju izradu trodimenzionalnih oblika od djevojčica. Slične rezultati dobiveni su u istraživanju umjetničkih djela Voje Radoičića kao poticaja likovnom stvaranju djece (Tomljenović Z. i Bratović K., 2020). Od ukupnog broja dječaka školske

dobi (5), četiri dječaka su izradili trodimenzionalne oblike; a od ukupnog broja djevojčica (5) školske dobi, dvije djevojčice su izradile trodimenzionalne oblike. Dva dječaka predškolske dobi su izrađivali jednostavnije trodimenzionalne oblike u glinamolu, dok tri djevojčice predškolske dobi nisu pokazale zanimanje za modeliranje već za slikarske tehnike. Predlažemo daljnje istraživanje ovog područja primjenom metode estetskog transfera, primjerice na zlostavljanju djeci.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Suvremenom dobu u kojem živimo imanentna je naglašena upotreba vizualnih komunikacija iz čega proizilazi jasna potreba da se u okviru kompleksnog procesa inkluzivnog obrazovanja posebna pozornost posveti razvoju likovnih vještina i sposobnosti djece. U nastavi likovne umjetnosti se uglavnom razvijaju produktivne, a manje likovno-aprecijacijske sposobnosti. Potrebno je dalje istraživati upotrebu umjetničkog djela kao poticaja motivaciji i likovnom stvaralaštvu djece metodom estetskog transfera. Na taj način ćemo ostvariti nove uvide u istraživano područje te stvoriti uvjete jačeg razvoja likovno-aprecijacijskih, a ne samo produktivnih sposobnosti djece. Djeca će tako lakše osloboditi svoje kreativne potencijale, jačati samopouzdanje, razvijati vizualno komunikacijska umijeća i emocionalne kompetencije te stjecati estetsko iskustvo i formirati likovni ukus.

U ovom radu apostrofirali smo važnost i potencijale likovne umjetnosti u procesu inkluzije, posebno upotrebu umjetničkog djela u poticanju likovnog izražavanja i stvaralaštva djece. Dali smo pregled dosadašnjih relevantnih istraživanja vezanih za dječje likovne preferencije i susret s likovnim umjetničkim djelom. Umjetničko djelo kao poticaj motivaciji i likovnom stvaralaštvu djece važno je pedagoško-didaktičko-metodičko pitanje koje je nedostavno istraženo. Upotreba metode estetskog transfera pokazala se učinkovitom i znanstveno opravdanom.

Istraživanjem su utvrđeni pozitivni utjecaji umjetničkih radova na motivaciju, likovno izražavanje i stvaralaštvo inkluzirane djece predškolskog i školskog uzrasta. Također je utvrđena pozitivna reakcija edukacijsko-rehabilitacijskih stručnjaka i roditelja koji su sudjelovali u istraživanju na upotrebu umjetničkih radova kao poticaja likovnom stvaralaštvu inkluzirane djece.

Držimo da smo ovim istraživanjem dali doprinos spoznajama percepcije, recepcije i reakcije djece na umjetničko djelo i susreta s umjetničkim djelom, te spoznajama o utjecaju likovnih djela kao poticaja motivaciji likovnog izražavanja i stvaralaštva inkluzirane djece predškolske i školske dobi.

LITERATURA

1. Acer, Dilek, Esra Ömerodlu (2008), "A Study on the Effect of Aesthetic Education on the Development of Aesthetic Judgment of Six-year-old Children", *Early Childhood Education Journal*, 35, 335-342.
2. Arnheim, Rudolf (2008), *Novi eseji o psihologiji umjetnosti*, Matica hrvatska, Zagreb
3. Brajčić, Marija, Dubravka Kuščević (2012), "Dijete i umjetničko djelo – Pablo Picasso", *Školski vjesnik*, 61(1-2), 133-153
4. Brajčić, Marija, Dubravka Kuščević (2016), *Dijete i likovna umjetnost – doživljaj likovnog djela*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split
5. Brajčić, Marija, Ana Jujnović (2016), "Primjena metode estetskog transfera u nastavi likovne kulture – Vincent van Gogh", *Školski vjesnik*, 65, 201-217.
6. Brajčić, Marija, Maja Perić (2019), "Suvremena skulptura u očima djeteta – Ivan Meštrović", *Školski vjesnik*, 68(1), 205-222.
7. Brajčić, Marija, Dubravka Kuščević, Marija Petric (2020), "Doživljaj likovnog djela XX st. – Andy Warhol", *Croatian Journal of Education*, 22 (Sp. Ed.1), 239-261.
8. Brkić, Milenko, Milenko Kundačina (2017), *Mjerenje u istraživanju odgoja i obrazovanja*, Sveučilište Hercegovina, Mostar
9. Duh, Matjaž, Tomaž Zupančič (2011), "Metoda estetskog transfera – opis specifične likovno-didaktičke metode", *Croatian Journal of Education*, 13 (1), 42-75.
10. Duh, Matjaž, Branka Čagran, Miroslav (2012), "Kvaliteta i kvantiteta učenja likovne aprecijacije – Utjecaj školskih sustava na učeničku aprecijaciju", *Croatian Journal of Education*, 14 (3), 625-655.
11. Duh, Matjaž, Andreja Kljajić (2013), "Nivo likovno-aprecijativnih sposobnosti učenika nižih razreda osnovne škole", *Školski vjesnik*, 62 (2-3), 191-207..
12. Duh, Matjaž, Tomaž Zupančič (2013), "Likovna aprecijacija in metoda estetskega transferja", *Journal of Elementary Education / Revija za Elementarno Izobraževanje*, 6(4), 71-86.
13. Eisner, Elliot W. (2002), *Arts and the Creation of Mind*, Yale University Press, New Haven - London
14. Grgurić, Nada, Marijan Jakubin (1996), *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*, Educa, Zagreb
15. Igrić, Ljiljana i sur. (2015), *Osnove edukacijskog uključivanja*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

16. Karlavaris, Bogomil, Mira Kraguljac (1981), *Razvijanje kreativnosti putem likovnog vaspitanja u osnovnoj školi*, Institut za pedagoška istraživanja Beograd
17. Karlavaris, Bogomil (1991), *Metodika likovnog odgoja 2*, Hofbauer, Rijeka
18. Kuščević, Dubravka, Goran Kardum, Marija Brajčić (2014), "Visual Preferences of Young School Children for Paintings from the 20 th Century", *Creativity research journal*, 26 (3), 297-304.
19. Kuščević, Dubravka, Marija Brajčić, Luce Šipić (2019), "Using Marc Chagall's Visual Art in Teaching Visual Arts", *Revija za elementarno izobraževanje / Journal of elementary education*, 12, 2; 177-198.
20. Petrač, Luka (2015), *Dijete i likovno umjetničko djelo. Metodički pristupi likovno-umjetničkom djelu s djecom vrtičke i školske dobi*, Alfa, Zagreb
21. Pivac, Dunja, Branka Ivelja (2009), "Likovno umjetničko djelo kao poticaj likovnog izražavanja učeničkih emocija", u: Hicela Ivon (ur.), *Djeca i mladež u svijetu umjetnosti*, Centar za interdisciplinarnе studije – Studia Mediterranea, Filozofski fakultet u Splitu, 93-106
22. Pražić, Branko (1989), *Vid i privid umjetnosti, Psihološki ogledi iz likovne umjetnosti*, Mladost, Zagreb
23. Salkind, Leni, Neil J. Salkind (1997), "Gender and Age Differences in Preference for Works of Art", *Studies in Art Education*, Vol. 38, No. 4, 246-256.
23. Savva, Andri, Eli Trimis (2005), "Responses of Young Children to Contemporary Art Exhibits: The Role of Artistic Experiences", *International Journal of Education & the Arts*, 6(13), 1-22.
24. Spajić, Vedrana (1989), *Vrednovanje likovnog djela. Pristup pedagogiji umjetnosti*, Školske novine, Zagreb
25. Škrbina, Dijana (2013), *Art terapija i kreativnost. Multidimenzionalni pristup u odgoju i obrazovanju, dijagnostici i terapiji*, Veblecommerce, Zagreb
26. Tomljenović Zlata, Kristina Bratović (2020), "Vojo Radoičić's artwork as a stimulus for early and preschool-aged children's artistic creativity – case study", *Odgojno obrazovne teme*, 3(6), 93-115.
27. Vujević, Miroslav (2006), *Uvođenje u znanstveni rad*, Školska knjiga, Zagreb
28. Zečić, Sadeta, Zumreta Jeina (2006), *Nastavnik u inkluzivnom okruženju*, Štamparija Fojnica, Fojnica

WORKS OF FINE ART AS AN INCENTIVE FOR ARTISTIC EXPRESSION OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN INCLUSIVE EDUCATION – A CASE STUDY

Summary:

In this paper we have explored the influence of sculptures and paintings by the author of this article as an incentive for motivation and artistic work of preschool-age and school-age children with disabilities in inclusive education through the application of the qualitative research method of observation in all three phases of the method of aesthetic transfer: perception, reception, and reaction. The research was carried out at CIERI (Centre for research, education, development, and training) at the Hercegovina University in Mostar on a sample of 15 children with disabilities in inclusive education, whereof 7 boys (2 preschool-age and 5 school-age children) and 8 girls (3 preschool-age and 5 school-age children). In research by using free conversation, we have examined attitudes and opinions about the use of works of fine art as an incentive for motivation and artistic expression of children on a sample of three experts in education and rehabilitation and three parents of preschool-age children with disabilities in inclusive education. By applying the method of analysis and comparative analysis we have determined positive influences of use of works of fine art on the motivation and artistic creation of children with disabilities in inclusive education regardless of age: influence on increased motivation to work, choice of motives, more intensive use of colors and tonal painting, playful composition solutions and the making of complex art volumes. The research has determined that the boys prefer making three-dimensional shapes more than the girls. The research has shown positive attitudes and opinions of the educational and rehabilitation experts and parents towards the use of the mentioned works of art as an incentive for the artistic creation of children.

Keywords: children with disabilities; work of art; aesthetic transfer

Adresa autora
Author's address

Damir Markulin
Evropski univerzitet Brčko Distrikta
Pedagoški fakultet
Doktorand
damirmarkulin66@gmail.com